

Пономаренко М.М. (Оломоуць, Чеська Республіка)
Проблеми перекладу заголовків текстів української прози
на чеську мову

У статті проаналізовано особливості перекладу на чеську мову назв прозових творів українських письменників.

Ключові слова: художній текст, заголовок, функції заголовка, стратегії перекладу.

В статье проанализированы особенности перевода на чешский язык названий прозаических произведений украинских писателей.

Ключевые слова: художественный текст, заголовок, функции заголовка, стратегии перевода.

The paper deals with an analysis of special features of the names of prosaic works of the Ukrainian writers translation into the Czech language.

Key words: fiction, title, title functions, translation strategies.

Заголовок (назва) твору є елементом художньої структури, який має за мету привабити потенційного читача і водночас стати першим етапом його ознайомлення з текстом. Переклад заголовка може містити у собі низку специфічних особливостей, тому його вважають окремою перекладацькою проблемою, від вирішення якої певною мірою залежить доля усього перекладеного тексту в іномовній культурі. Проблемі перекладу заголовків присвячена ціла низка наукових досліджень останніх десятиліть (Л.А. Ноздріна, В.С. Мужев, І.Р. Гальперін, В.Г. Костомаров, Е.А. Лазарева, І.В. Саморукова, Б.П. Іванюк, А.В. Ламзіна, А. Волков, М. Заградка, Z. Kufnerová), проте питання механізмів та закономірностей відтворення назв творів залишається відкритим. Загалом можна констатувати, що не існує певної загальної тенденції перекладу заголовка: у кожному конкретному випадку перекладачі орієнтуються на історичний контекст, жанр, стиль твору. Залежно від концептуальної інформації, яку несе заголовок, від образного чи символічного наповнення, функціонального навантаження, перекладачі по-різному підходять до його відтворення.

Важливим етапом у виборі перекладацької стратегії при відтворенні заголовка є визначення його функцій. Л.А. Ноздріна зазначає, що «в художній літературі заголовок – більше, ніж ім'я тексту. Заголовок – частина самого тексту. Це підтверджується тим складним комплексом функцій і смислових завдань, які виконує заголовок будь-якого художнього твору» [6, 190]. Наразі лінгвісти не подають чіткого

виокремлення функцій заголовка художнього твору. Ознайомившись з присвяченими цій темі працями В.Г. Костомарова, В.С. Мужева, З.Я. Тураєвої, Л.А. Ноздріної, І.В. Саморукової, можна виокремити такі основні функції заголовка: номінативна, інформаційна (комунікативна), експресивно-апелятивна, рекламна, розділова.

Заголовок належить до стилістично сильної позиції тексту, адже він, як і початок, кінець, епіграф твору, в ідейно-емоційному плані має найбільший вплив на читача. І.Р. Гальперін характеризує заголовок як «нерозкритий зміст твору», що поєднує у собі дві основні функції – номінації та предикації [1, 133]. Заголовок значною мірою впливає на процес сприйняття твору. Саме заголовок представляє читачеві первинну інформацію про текст, його змістові характеристики, модально-часовий план. Як зазначає Е.А. Лазарева, за заголовком «закріпилася роль – бути тим фактором, який відповідає за «зв'язок» з реципієнтом» [5, 158]. Тому закономірно розглядати заголовок у якості компонента тексту, в якому реалізується фатична функція.

У час стрімкого зростання інформаційних потоків зростає і значимість фатичної мовленевої поведінки. Заголовковий комплекс, як сильна позиція тексту, не може уникнути впливу цього чинника. Це перша частина тексту, з яким знайомиться читач, і саме заголовок має встановити зв'язок з реципієнтом. Звісно, для реалізації фатичної функції заголовок активніше використовується у журналістиці (публіцистиці), аніж у художній літературі. Проте задля орієнтації реципієнта у розмаїтті художніх творів заголовок має апелювати до фонових знань, читацького досвіду, культурної обізнаності адресата, викликати певний асоціативний ряд.

У сучасній лінгвістиці увага дослідників більшою мірою звернена до вивчення заголовка тексту публіцистичного, аніж до художнього. Художній заголовок будується за іншими законами, ніж, скажімо, газетний. Але читацькі вимоги до нього як до комунікативної одиниці теж зросли і спровокували підсилення інтродуктивної (репрезентативної) функції.

Переклад заголовка розглядається також з позиції функціонально-прагматичної (функціонально-комунікативної) адекватності. Відповідно до даної концепції, ключовою є вимога відтворити домінуючу функцію оригіналу відповідно до комунікативної інтенції автора вихідного тексту, що дає змогу забезпечити необхідний вплив на адресата перекладу. У перекладі повинен відтворюватися прагматичний потенціал оригіналу [7, 141], під яким розуміють «здатність тексту справляти на реципієнта комунікативний ефект, здійснювати прагматичний вплив на адресата інформації ... » [3, 209].

Метою нашого дослідження є аналіз перекладацьких стратегій при

відтворенні заголовків текстів художньої прози на матеріалі перекладів чеською мовою творів українських письменників. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: ознайомлення з дослідженнями, присвяченими темі перекладу заголовків художніх текстів, виокремлення функцій заголовка, здійснення компаративного аналізу заголовка першотвору з його перекладом з позиції прагматичної адекватності.

Якщо звернутися до історії перекладу української літератури на чеську мову, то для чеськомовного читача твори українських письменників стали доступними з XIX ст. Першим перекладом стала українська народна пісня «Ой, послала мене мати, зеленого жита жати», яку переклав Вацлав Ганка і опублікував 22 серпня 1814 р. у журналі *Prvotiny pěkných umění*. У 1876 році в Празі був опублікований переклад першого нецензурованого «Кобзаря» Т.Г. Шевченка, в Брно у 1895 році з-під пера Й. Конерзи вийшов переклад повісті «Маруся» (*Maruše*) Г. Квітки-Основ'яненка; після Другої світової війни з перекладами творів представників модернізму (О. Кобилянської, Марка Вовчка, І. Франка, М. Коцюбинського, В. Стефаника) чеського читача познайомили Л. Зілінська, М. Марчанова, Р. Гулка, К. Мартінек, З. Дігрін, І. Славік, М. Славікова. Вибір текстів для перекладів до 1989 р. залишався обмеженим. У 1990 р. була перекладена з української і видана «Марія з полином у кінці століття» Володимира Яворівського (*Marie z Černobylu*, Прага). З 1991 р. у зв'язку з розпадом СРСР на тривалий час видання перекладів української літератури перервалося. Тільки після 2000 р. вдалось переконати видавців та читачів і почати публікувати передусім сучасну українську літературу. Наступний літературний переклад з української сучасної літератури вийшов друком 2001 р. – це були «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко (*Polní výzkum ukrajinského sexu*, Прага) [9, 147]. З 2001р. по 2011 р., за одним винятком (Юрій Андрухович, «Рекреації» (*Rekreace*), переклад Томаш Вашут, Оломоуц, 2006) друкувались тільки переклади Ріти Кіндлерової. Цього року вийшов її переклад «Музею покинутих секретів» О.Забужко (*Muzeum opuštěných tajemství*, Zlín, 2013). У 2008 р. та 2012 р. Побачили світ дві збірки оповідань сучасних українських авторів: *Expres Ukrajina* (Zlín) та *Ukrajina, davaj, Ukrajina* (Brno).

Ріта Кіндлерова зазначає: перекладів з української мови настільки мало, що важко говорити про рецепцію української літератури в Чехії. Українські видавці не мають інформації про своїх авторів англійською мовою, тому чеські видавництва покладаються лише на оцінку й досвід перекладача. З цієї причини роль перекладача є засадничою. І від майстерності відтворення заголовка твору залежить, чи зацікавиться

потенційний реципієнт самим твором [2, 3-5].

Перекладач має враховувати усі функції заголовка і притримуватися відповідних стратегій перекладу. І. Левий наголошує, що при перекладі заголовків важливо експлікувати зміст твору саме в тій мірі, в якій це було задумано автором [11, 172]. Найпростіша стратегія – це прямий чи дослівний переклад, яка застосовується за відсутності неперекладних соціокультурних реалій та конфлікту між формою та змістом, наприклад: заголовок оповідання І. Франка «Повія» у чеській рецепції має відповідник *Nevěstka*, оповідання В. Стефаніка «Вона – земля» чеською – *Ona – země*, «Яворове листя» – *Javorové listí*, назва оповідання Є. Гуцала «Яблука з осіннього саду» має прямий відповідник у чеській мові *Jablka z podzimní zahrady*, роману Ю. Яновського «Чотири шаблі» – *Čtyři šavle*, а заголовок «химерного» роману В. Земляка «Лебедина зграя» – *Labutí hejno*. Наведені заголовки виконують номінативну функцію

Друга стратегія – це трансформація назви, що обумовлено різними чинниками: лексичними, стилістичними, функціональними, прагматичними. Проаналізуємо переклад на чеську мову назви повісті «Марія з полином у кінці століття» (1987 р.) В. Яворівського. Акцентуємо увагу на тому, що у творі В. Яворівського місто не має конкретизованої назви. Це обумовлено тим, що автор схиляється до думки про ймовірність подібної трагічної ситуації (що сталася у Чонобилі) у будь-якому з подібних промислових містечок-атомників. Перекладач же виводить топонім міста у назву повісті – *Marie z Černobylu*, що створює у читача адекватний образ змісту твору. Проте втрачається закладена автором у заголовку образність, а саме образ полину. Після прочитання роману його назву можна розшифрувати таким чином: Марія постає символом багатостраждальної України, а образ полину, який неодноразово з'являється на сторінках твору, – це водночас її сила та символ гіркоти трагічних подій 1986 року. Перекладач замінює другу половину заголовка роману топонімом, через що, на нашу думку, чеському читачеві буде важко прослідкувати та розкрити анонсований у заголовку твору образ. За допомогою цієї трансформації інформація, що була в оригіналі імпліцитною, стає у тексті перекладу експліцитною. Така трансформація може бути зумовлена потребою перекладача чи видавця конкретизувати назву, дати точнішу інформацію про зміст твору [10, 152].

Своєрідною творчою мовною операцією під час перекладу художнього тексту є субституція, тобто заміна елементів тексту, які пов'язані з культурним контекстом. Сюди можуть належати власні назви, фразеологізми, назви реалій [8, 86].

Щодо перекладу антропонімів та топонімів, вважають, що їх обов'язково треба подавати в національній подобі [4, 70]. Як-от заголовки, що вказують на героя твору: *Roxolana* (назва роману П. Загребельного «Роксолана»), *Jurko Kruk* (заголовок роману-трилогії П. Козланика «Юрко Крук») чи на місце дії – *Boryslav* (назва повісті І. Франка «Борислав сміється», щоправда тут перекладач залишив лише топонім). Дещо відійшла від цього правила перекладач Я. Бітзанова при відтворенні назви повісті Г. Тютюника «Климко», змінивши морфемний склад імені головного персонажа з типово української демінутивної форми антропоніма (Климко, Юрко, Сашко) на типово чеську *Klymek* (Mikulašek, Tomašek, Perík). Це ж стосується відтворення імені головної героїні одноіменної повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, яке перекладач Й. Конерза замінив чеським відповідником *Maruše*. За допомогою цієї граматичної трансформації перекладачі вдалися до прагматичної адаптації.

При відтворенні назв оповідань Марка Вовчка «Інститутка» та Ю. Дольд-Михайлика «Степовики» перекладач застосував описовий переклад (експлікацію), замінивши безеквівалентні лексеми словосполученнями *Slečinka z pensionátu* та *Lidé ze stepi* відповідно. Цей вид лексико-граматичної трансформації дав можливість передати значення назви оригіналу.

Незважаючи на те, що сучасна традиція перекладу загалом має дещо стихійний характер, у ній помітно домінує тенденція до прагматичного перекладу. Перекладач повинен володіти вмінням інтерпретувати зміст заголовка й виокремлювати з нього контекстуальну та імпліцитну інформацію, адже назва може бути і ключовою фразою твору, і метафорою. Тому врахування прагматики оригінальної назви передбачає використання різних стратегій адаптації, що допомагають читачеві ідентифікувати найбільш адекватний змісту твору, що значно ускладнюється при буквальному перекладі. Для цього типу перекладу необхідно враховувати соціально-культурний вплив на читача як носія іномовної культури.

Отже, заголовок як одна з домінуючих позицій художнього твору відображає загальні тенденції перекладу й часто вирізняється різними замінами та змінами, що характеризують як особливості різних мовних, стилістичних, аксіологічних систем, так і відмінності в когнітивних процесах, пов'язаних зі специфікою сприйняття й передачі тієї чи іншої «чужої» реалії, факту, події. Відтворення заголовка є важливою складовою частиною у загальній концепції перекладу цілого тексту. У зв'язку зі змістом твору аналіз його заголовка є перспективним напрямом транслатологічно спрямованого зіставного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.; 2. Кіндлерова Р. Переклади з української мови чеською мовою. – Прага, 2013. – 16 с.; 3. Комиссаров В.К. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1993. – 253 с.; 4. Кундрат Ю. Переклад реалій або матеріальної і мовної специфіки // Дукля № 1. – Прешов, 2009. – С. 68-71; 5. Лазарева Э.А. Заголовочный комплекс – средство организации и оптимизации восприятия // Известия Уральского государственного университета. – 2006. №40. – С.158–166; 6. Ноздріна Л.А. Заглавие текста // Грамматика и смысловые категории текста: сб. науч. тр. им. М. Тореза. – М.: 1982. – 1. Вып. 189. – С. 183-200; 7. Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода. [учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков] – М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. – 448 с.; 8. Холод У. Транспозиція модального рівня та інтенсивності тексту у перекладах художньої літератури. – Оломоуц : Univerzita Palackého, 2009. – 143 с.; 9. Gazukina J. Ukrajinská literatura v českých překladech v letech 1989-2009 // Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. – Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010. – S. 145-150; 10. Kufnerová Z. Co s titulem literárního díla // Překládání a čeština. – Jinočany : H&N, 1994. – S. 149-153; 11. Levý J. Úmění překladu. 4., upr. vyd. – Praha : Apostrof, 2013. – 367 s.

Сафіулліна Ю.С. (Прага, Чеська Республіка)

Potenciál metafor v české ekonomické terminologii

У статті описується потенціал метафор у сучасній чеській економічній термінології, яка утворюється перенесенням неспеціалізованих слів до термінології або термінів із однієї області у іншу. Матеріал, зібраний із загального лексичного складу спеціалізованих словників, проаналізований і систематизований, описано групи метафоричної термінології з урахуванням семантичного значення термінів.

Ключові слова: економічна термінологія, метафора, когнітивна лінгвістика, науковий (спеціалізований) текст, колокація.

В статье описывается потенциал метафор в современной чешской экономической терминологии, которая образуется переносом неспециализированных слов в терминологию или терминов из одной области в другую. Материал, собранный из общего лексического состава специализированных словарей, проанализирован и систематизирован, описано группы метафорической терминологии с учетом семантического значения терминов.

Ключевые слова: экономическая терминология, метафора, когнитивная лингвистика, научный (специализированный) текст, коллокация.